

BALOGH ZSUZSÁNNA*

AZ EL NEM FELEJTETT GYERMEKEK. SZÜLETÉS, HALÁLOZÁS ÉS GONDOSKODÁS EGY XVII. SZÁZADI ERDÉLYI NEMESI FAMÍLIA LEVELEZÉSÉBEN

Dávidka emlékére

1671. szeptember 3-án Bánffy Dénes arról írt levelében felesége első unokatestvérének, Bornemissza Anna fiának, Teleki Mihálynak, hogy fia, Bánffy György súlyos beteg, egész éjjel alig tudtak aludni feleségével. A levélben arról tudósítja Telekit, hogy maga is virrasztott fia betegágyánál, a gyermek állapota nem hagyta nyugodtan aludni.

„Az gyermek uram igen beteg, az egész éjjel nyughatatlankodott, s esze nélkül volt. Többére magunk sem aludtunk, kivált az anyja semmit. Rettenetes forróságban vagyunk, semmit az forrósága nem szűnik. Isten tudja, mi legyen vége. Rettenetes bajunk van, mert nem tudjuk, himlő lesz-e, avagy hagymáz, kihez képest, mivel azok ellenkező formán nyavalyák, nem is merik orvosolni egyik ellen is úgy, az mint kívántatnék.”¹

* A tanulmány az ELTE Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program (1783-3/2018/FEKUTSRAT) keretében valósult meg az Emberi Erőforrások Minisztériuma, valamint a Collegium Hungaricum (Tempus Közalapítvány) támogatásával. A szöveghez fűzött észrevételeiért és a tanulmányírás során nyújtott segítségéért Barta M. Jánosnak, Benda Borbálának, Erdélyi Gabriellának, Horn Ildikónak, Mézes Ádámnak, Nagy Nórának, Oross Andrásnak, Polgár Mariannának, Sebők Richárdnak, Szijártó M. Istvánnak, Tamás Máténak és Toma Katalinnak tartozom köszönettel. A nagyszabasi és besztercei levéltári iratokról készített másolatainak rendelkezésemre bocsátását pedig Szabó András Péternek és Hanák Bélának köszönöm. A főcím utalás *Linda A. Pollock* 1983-ban megjelent *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900* című munkájára.

1 Bánffy Dénes gyermekével egyidőben Teleki Mihály gyermeke is beteg volt, és a levél folytatásában többek között Bánffy és felesége, Bornemissza Kata Teleki kisfiának betegsége miatti aggodalmával kapcsolatban is írt. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1671. szeptember 3. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) A Teleki család marosvásárhelyi levéltára P 659 Missiles XVI–XIX. sz. (= P 659 Missiles) 14. cs. no. 331. fol. 30. A hagymáz és a himlő tüneteiről és gyógymódjáról a kora újkorban lásd *Pápai Páriz Ferenc: Pax corporis*. S. a. r. az utószót és a jegyzeteket írta Szabályár Ferenc. Bp., 1984. 47–52, 319–324. p. (Magyar Hírmondó).

A kora újkorban az élet első periódusát, a gyermekkort a szellemi és testi nevelésnek egy specifikus életszakaszaként értelmezték. A gyermekek alig hagytak maguk után nyomot, így a kutatást nagymértékben befolyásolja, hogy mit öriztek meg róluk a felnőttek, vagy mit „felejtettek el”. Mára már bebizonyosodott, hogy a gyermekkor felfogását, a gyerekekkel való bánásmódot és a gyermek nevelését főként annak életkora, neme és társadalmi háttere határozta meg, ahol a vallási hovatartozás kérdése csak másodlagos volt.²

A szülői szerepben hozott döntések és cselekedetek jelentése in keresztül a gyermeket érintő társadalmi normák is ábrázolhatók. A szülői szerepben megvalósított cselekedetek hatással voltak arra, hogy a gyermek hogyan sajátította el a morális, kulturális és szociális mintákat. A szülő hatalommal bírt gyermeke felett, ugyanakkor felelőséggel és kötelezettséggel is tartozott feléje. A szülői cselekedeteket azonban számos — egyéni és közösségi — tényező befolyásolhatta.³ Mindezeket figyelembe véve a gyermekkorral foglalkozó kultúrtörténeti vizsgálatokban előtérbe kerültek — többek között — olyan témák mint az apaság és anyaság, a gyermek–szülő kapcsolat, a fél- és mostohatestvérek közötti viszony, vagy éppen a gyermekszületés és -halálozás elemzése.⁴

-
- 2 *Claudia Jarzebowski: Kindheit.* In: Enzyklopädie der Neuzeit. 6: Janseits–Konvikt. Hrsg. Friedrich Jaeger. Stuttgart, 2007. 570–579. p. *Claudia Jarzebowski: Loss and Emotion in Funeral Works on Children in Seventeenth-Century Germany.* In: *Enduring Loss in Early Modern Germany. Cross Disciplinary Perspectives.* Ed by Lynne Tatlock. Leiden–Boston, 2010. 187–213. p. (Studies in Central European Histories, 50.) (a továbbiakban *Jarzebowski*, 2010.)
 - 3 A gyermekkorral kapcsolatos diskurzusra lásd bővebben *Philippe Ariès: L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime.* Paris, 1960. *Lloyd deMause: The History of Childhood.* New York, 1974. *Edward Shorter: The Making of the Modern Family.* New York, 1975. *Linda A. Pollock: Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900.* Cambridge, 1983. *Claudia Jarzebowski: Kindheit.* In: Enzyklopädie der Neuzeit. 6: Janseits–Konvikt. Hrsg. Friedrich Jaeger. Stuttgart, 2007. 570–579. p. *Childhood and Emotion. Across cultures 1450–1800.* Eds by Claudia Jarzebowski – Thomas Max Safley. London–New York, 2014. *Linda Pollock: Children, Parents and the Family: 1500–1900.* In: *The Routledge Handbook of Global Child Welfare.* Eds. Pat Dolan – Nick Frost. London–New York, 2017. 3–4. p. *Claudia Jarzebowski: Kindheit und Emotion. Kinder und ihre Lebenswelten in der europäischen Frühen Neuzeit.* Berlin–Boston, 2018. Magyar vonatkozásban bővebben lásd *Péter Katalin: A gyermek és a gyermekkor a történetírásban (Bevezetés helyett).* In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.” Szerk.: Péter Katalin.* Bp., 1996. 7–13. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.) *Pukánszky Béla: A gyermekkor története.* Bp., 2001. *Deáky Zita – Krász Lilla: Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század).* Bp., 2005.
 - 4 Ehhez lásd bővebben *Claudia Jarzebowski: Kindheit und Emotion. Kinder und ihre Lebenswelten in der europäischen Frühen Neuzeit.* Berlin–Boston, 2018. *Stepfamilies in Eu-*

A tanulmányban Bánffy Dénes és felesége, Bornemissza Kata hozott és közös házasságukban született gyermekeikhez fűződő viszonyát és a szülői szerepeket elemzem. Áttekintem továbbá, hogy a szülők milyen szociális mintákat hoztak a házasságba és azok hatással voltak-e a saját szülői szerepükre, milyen gyakorlatot alkalmaztak a gyermekek születése és halála esetén, és ezeket hogyan jelenítették meg a rokonsággal folytatott levelezésben, vagy pedig hogyan szervezték a gyermekek nevelését a nemesi famíliában.

Az elemzés Bánffy Dénes és Bornemissza Kata rokonságával való levelezésre épül. A szülők gyermekeikhez írt levelei vagy a szülők egymással folytatott levelezése lényegében hiányzik, ugyanis az apa, Bánffy Dénes 1674-ben történt kivégzéséig csupán egyetlen gyermekük maradt életben, az ekkor tizenéves, még nem törvényes korú (vagyis 12. életévét be nem töltött) Bánffy György.⁵ A gyermek és a szülei általában egy helyen tartózkodtak, édes- és féltestvérei pedig már csecsemő vagy kisgyermek korukban meghaltak. Ezeken kívül a levelezés álla-

rope, 1400–1800. Ed. by Lyndan Warner. London–New York, 2018. WerkstattGeschichte, 63. (2013) Kinder című Claudia Jarzebowski által szerkesztett tematikus számát, valamint az Almut Höfert – Michaela Hohkamp – Claudia Ulbrich által szerkesztett *L'Homme*, 28. (2017) Heft 2. Schwesterfiguren című tematikus számát, többek között *Michaela Hohkamp*: Leibliche Schwestern in der frühneuzeitlichen Fürstengesellschaft des Heiligen Römischen Reiches (15. bis 19. Jahrhundert). In: *L'Homme*, 28. (2017) Heft 2. 15–33. p. című tanulmányával. Childhood and Emotion. Across cultures 1450–1800. Eds by Claudia Jarzebowski – Thomas Max Saffley. London–New York, 2014. *Joanne Bailey*: The History of Mum and Dad: Recent Historical Research on Parenting in England from the 16th to 20th centuries. In: *History Compass*, Vol. 12. (2014) Issue 6. 489–507. p. Sibling Relations and the Transformations of European Kinship, 1300–1900. Eds by Christopher H. Johnson – David Warren Sabean. 2. ed. New York–Oxford, 2013. *Susan Broomhall* – *Jacqueline Van Gent*: Corresponding affections: Emotional exchange among siblings in the Nassau family. In: *Journal of Family History*, Vol. 34. (2009) Issue 2. 143–165. p. Kinship in Europe. A New Approach to Long Term Development (1300–1900). Eds by David Warren Sabean – Simon Teuscher – Jon Mathieu. New York, 2007. *Sophie Ruppel*: Verbündete Rivalen. Geschwisterbeziehungen im Hochadel des 17. Jahrhunderts. Köln–Weimar–Wien, 2006. Geschichte des Ungeborenen. Zur Erfahrungs- und Wissensgeschichte der Schwangerschaft, 17.–20. Jahrhundert. Hg. Barbara Duden – Jürgen Schlumbohm – Patrice Veit. 2. ed. Göttingen, 2002. *Eva Labouvie*: Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt. Köln, 1998.

- 5 Bánffy György valószínűleg 1663 februárjában született. „Bánfiné asszonyomnak szép fia van.” Teleki Mihály levele Bornemissza Zsuzsánnának, Kővár, 1663. február. A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára. Teleki Mihály levelezése (a továbbiakban TML), 1661–1663. Szerk. Gergely Sámuel. II. köt. Bp., 1906. 443. p. Teleki Mihály levele anyjának, Teleki Jánosné Bornemissza Annának, Kővár, 1663. február. TML: II, 446. p. Szentpáli János levele Teleki Mihálynak, Medgyes, 1663. február 5. MNL OL P 659 Missiles 15. cs. no. 336/4. fol. 6.

potát tovább befolyásolta, hogy 1674-ben az apa elfogatásakor feldúlták a levelesládákat,⁶ a család levéltára mindemellett súlyos károkat szenvedett a második világháborúban.⁷ Ráadásul Bánffy Dénes a neki írt levelek jelentős részét valószínűleg megsemmisítette: 1672-ben ő maga írta Teleki Mihálynak, hogy nem javasolja a levelek megtartását, mert azok később kompromittálók lehetnek, tehát feltehetőleg maga is szelektálta a számára veszélyt jelentő, vagy haszontalannak tartott leveleit.⁸ Így felmerül az a módszertani probléma, hogyan vizsgálható a szülők szerepe, a gyermekekhez való viszonyuk és azok nevelése, a gyermekek születése és halála, ha hiányzik a szülők és a gyermekek közötti levelezés.⁹ A problémára a szülők és a rokonság fennmaradt levelezése jelent megoldást, amely szerencsés módon számos apró részletet rejt magában Bánffy Dénes és felesége, valamint gyermekeik közötti kapcsolatokra vonatkozólag.

Szociális minták

A Bánffy Dénes és Bornemissza Kata által megtapasztalt szociális minták nyilvánvalóan befolyásolták a közös, 15 évig tartó házasságukat, valamint az előző házasságaikból hozott és az abban született gyermekekhez való viszonyukat is, ezért röviden érdemes pillantást vetni a szülők gyermekkorára is.

-
- 6 Bethlen Miklós élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szöveggyűjtemény és jegyz.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. 658. p. (Magyar remekírók)
 - 7 *Sebestyén József*: Jelentés a bonchidai gróf Bánffy-kastély könyv- és levéltármaradványainak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba való beszállítására vonatkozó kiküldetéséről, Kolozsvár, 1944. december 24. In: Jakó Zsigmond: Az erdélyi levéltárvédelem múltjából. In: Erdélyi Múzeum, 56. (1994) 1–2. sz. 115–116. p.
 - 8 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. június 12. TML, 1672–1674. Szerk.: Gergely Sámuel. VI. köt. Bp., 1912. 224. p. Ehhez lásd még Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 17. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 30. vö. TML: VI. köt. 441. p.
 - 9 Bornemissza Katának egyik Teleki Mihályhoz írott levelének mellékleteként található egy feltehetőleg Bánffy György által levél formaisággal elkészített irka-firkás lap. Az alig négyéves Bánffy György valószínűleg ezzel kedveskedett rokonának. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1667. április 17. MNL OL P 659 Missiles 29. cs. no. 737. fol. 87. vö. a későbbi erdélyi fejedelem, II. Apafi Mihály kisgyermekként írt leveleit apjának, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek: s. l., 1682. augusztus 6. Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Sibiu (= ANR Sibiu) Colecția Joseph Heinrich Benigni, 11. cs. no. 66. fol. 5. s. l., s. a. ANR Sibiu Colecția Joseph Heinrich Benigni 11. cs. no. 66. fol. 1. Méhes, 1682. augusztus 10. ANR Sibiu Colecția J. H. Benigni 11. cs. no. 66. fol. 3.

Bánffy Dénes apja, Bánffy Mihály harmadik, Kapy Judittal kötött házasságából született feltehetően 1631-et követően.¹⁰ Ezt megelőzően Bánffy Mihály 1599-ben Erdélyi Druzsianával,¹¹ 1606-ban pedig Károlyi Fruzsinaival kötött házasságot.¹² Az első házasságából nem, addig a második házasságából három gyermeket, Bánffy Zsigmondot, Györgyöt és Borbálát vitte a harmadik, Kapy Judittal kötött házasságába.¹³ Ebből a házasságából — a Károlyi Fruzsinaival kötött házasságából született Zsigmondon, Györgyön és Borbálán kívül — két gyermek, Bánffy Dénes és Zsuzsánna érte meg a felnőttkort. Bánffy Zsigmond feltehetőleg 1624-től folytatott tanulmányokat Bécsben,¹⁴ ahol felekezetet váltott, 1628-ban pedig belépett a jezsuita rendbe.¹⁵ 1639-et követően kilépett a szerzetesrendből, és visszatért az Erdélyi Fejedelemségbe. Bánffy Mihály feltehetőleg 1628-at kö-

-
- 10 Bánffy Mihály levele Melith Péternek, Gyulafehérvár, 1631. június 17. — MNL OL P 707 A Zichy család levéltára, Levelek, 1527–1670 közti levelek (a továbbiakban P 707) P 707 – XXXII. – 81. NB – no. 2991.
 - 11 Somkeréki Erdélyi Miklós Johann Budaker beszercei főbírónak, Somkerék, 1599. január 19. In: Politika és házasság. Menyegzőre hivatató levelek a 16. századi Erdélyből. S. a. r.: Horn Ildikó – Kreutzer Andrea – Szabó András Péter. Bp., 2015. 197–198. p. (TDI Könyvek, 2.) (a továbbiakban *Horn – Kreutzer – Szabó*, 2005)
 - 12 Károlyi Fruzsina kelengyéje, 1606. június 25. A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. Oklevelek és levelezések 1600–1700. S. a. r.: Géresi Kálmán. IV. köt. Bp., 1887. 25–28. p. (Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly) (a továbbiakban *Géresi*, 1887.) Ehhez lásd még *Horn – Kreutzer – Szabó*, 2005. 198. p.
 - 13 Bánffy Mihály végrendelete, Kolozsvár, 1610. december 13. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei, 1600–1660. Szerk.: Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely, 2008. 61–64. p. (Erdélyi testamentumok, III.) 1610. decemberében hadba szállás okán kelt végrendeletében arról informálódhatunk, hogy Bánffy Mihálynak, ha feltételezzük, hogy született is gyermeke az első házasságából, ekkor már nincs életben lévő gyermeke. Második házasságából is egy gyermekről írt ekkor. Halála esetére a meglévő és a most születendő gyermekei gyámjának feleségét, Károlyi Fruzsínát, felesége testvérét, Károlyi Mihályt, valamint saját testvérét, Bánffy Pétert kérte fel. 1625-ben a házaspárnak már három gyermeke volt: Zsigmond, György és Borbála. *Géresi*, 1887. 198. p.
 - 14 Bánffy Mihály levele Melith Péternek, Nagyfalu, 1624. július 21. MNL OL P 707 – XXXII. – 81. NB – no. 2987. Ehhez lásd még: Bánffy Mihály levele Telegdy Annának, s. l., 1626. augusztus 30. MNL OL P 707 – XXXII. – 81. NB – no. 9418.
 - 15 Bánffy Zsigmond 1611. május 15-én született. *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. II, 1601–1640. Collegit et edidit: Ladislaus Lukács S. I. Romae, 1982. 542. p.* (Monumenta Historica Societatis Iesu, 125.) (a továbbiakban *Lukács*, 1982.) Bánffy Zsigmond felekezetváltására lásd Bánffy Mihály levele Melith Péternek, Zentelke, 1628. október 27. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 2990a. Felesége, Károlyi Fruzsina a levél keltekor már nem élt. Bánffy Mihály a levél tartalma szerint árva gyermekei gondviselőjének halála esetén legidősebb fiát, Zsigmondot jelölte volna ki.

vetően ezért nem indította György fiát külföldi tanulmányútra,¹⁶ vagy később a félárván maradt fiát, Dénest sem küldték gyámjai Bécsbe tanulni. Az udvari nevelésen kívül György 1625-től,¹⁷ Dénes pedig 1643 és 1646 között volt a sárospataki református kollégium diákja.¹⁸

Bánffy Mihály halálakor Dénes és Zsuzsánna valószínűleg még nem voltak törvényes korúak,¹⁹ ezért döntési joggal nem rendelkeztek, és a gyámjaik felügyelete alá tartoztak. Az árvaság állapotát nem csupán az árva életkora és neme határozta meg, hanem az árvaság foka mellett az is, hogy melyik szülő hunyt el.²⁰ Bánffy Dénes apja halálával félárvává vált, anyja nem házasodott újra, és apja, Bánffy Mihály halála után testvérével, Zsuzsánnával és apai féltestvérével, Borbálával maradhatott apjuk birtokán.²¹ Anyjuk, Kapy Judit féltestvéreikkel, Zsigmonddal és Györggyel (vagyis a legközelebbi férfirokonokkal) együtt intézte ügyeiket az őket illető apai birtokok kiadásával és feltehetőleg Bánffy Dénes

-
- 16 Lásd ehhez Bánffy Mihály levelét, amelyben arról írt, hogy György fiát is Bécsbe küldte volna 1624-ben tanulni, de betegsége miatt nem mehetett. Bánffy Mihály levele Melith Péternek, Nagyfalu, 1624. július 21. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 2987.
- 17 A levél keltekor Bánffy György másfél éve tanult Sárospatakon, apja Szalkai Ferencet fogadta melléje praepceptornak. Bánffy Mihály levele Telegdy Annának, s. l., 1626. augusztus 30. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 9418. *Höröcsik Richárd*: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak, 1998. 161. p. (a továbbiakban *Höröcsik*, 1998.)
- 18 *Höröcsik*, 1998. 169. p. vö. *Zsinka Ferenc*: Losonczi Bánffy Dénes és kora. (Életrajzi vázlat). [Bp.], 1914. 7. p. A sárospataki kollégium történetéhez lásd *Détshy Mihály*: Adalékok a Sárospataki Kollégium történetéhez. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc, 1973. (Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó Nominati)
- 19 Bánffy Mihály második, Károlyi Fruzsínával kötött házasságából származó fiai már felnőttkorúak lehettek, így rendelkezhetek vagyonuk felett. Bánffy Zsigmond 1639-ben, 28 évesen lépett ki a jezsuita rendből és tért haza, az Erdélyi Fejedelemségbe. *Lukács*, 1982. 542. p. Bánffy György először valószínűleg 1642-ben kötött házasságot Vetéssy Borbálával, majd felesége halálát követően, 1644. augusztus 30-án házasodott újra Szamosfalván Thorma Katalinnal. Genealógiai értekezés 1642-ből. Közl.: Barabás Jenő. In: Magyar Családtörténeti Szemle, 9. (1943) 8. sz. 171–174. p. Bánffy György naplója. In: Erdélyi történelmi adatok. IV. köt. Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár, 1862. 127. p. (a továbbiakban *Bánffy*, 1862.)
- 20 *Horn Ildikó*: Nemesi árvák. In: Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.” Szerk.: Péter Katalin. Bp., 1996. 59–62. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.) (a továbbiakban *Horn*, 1996.)
- 21 Kapy Judit levele Bánffy Zsigmondnak, Zentelke, s. a. június 29. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 35. A nemesi árvákkal kapcsolatban bővebben lásd *Horn*, 1996. 51–90. p. Bánffy Borbála apja, Bánffy Mihály halálát követően kötött házasságot Kökényessy Péter fiával, Kökényessy Ferencel. Kökényessy Péter meghívó levele Melith Péternek, Vetés, s. a. október 28. MNL OL P 707 – XXXII. – No. 4552.

oktatásával kapcsolatban is. A kiskorú gyermekek, Dénes és Zsuzsánna anyjuknál maradtak, a gyámságot pedig az anyával megosztva feltehetőleg felnőtt féltestvéreik, Zsigmond és György gyakorolták felettük.

Kapy Judit és mostohafia, Zsigmond az apa, Bánffy Mihály halála után is jó viszonyt ápolhatott,²² míg másik mostohafiával, Bánffy Györggyel való kapcsolata valószínűleg megromlott. Az özvegy szerint György őt és árváit, Dénest és Zsuzsánnát igyekezett apai örökségükből kiforgatni, még férje temetésének költségeit is neki kellett fizetnie saját, anyjától származó örökségéből.²³ György naplójában azonban másképp jelenítette meg az özvegy mostohaanya képét: ő pont fordítva írta le ezt a helyzetet, és az özvegyet mint az őt és testvérét kifosztó mostohát ábrázolta.²⁴ Bánffy Dénes egy 1673 márciusában Teleki Mihálynak írt levelében — sógornője, Bornemissza Zsuzsánna halálhírével kapcsolatban — említette meg csupán anyját: „Az Istennel bizonyítom, talám az anyám halála sem szomorított jobban meg sok okokra nézve.”²⁵ Ez a levélrészlet némiképpen utalhat a fiú anyjával való kapcsolatára is.

Bánffy Dénes tehát egy olyan családban nőtt fel, ahol apja — valószínűleg még 12 éves kora előtt — meghalt, illetve anyja és féltestvérei közötti ingadozó viszonyát is átélte. Bánffy Dénes féltestvéreivel való viszonyában azonban nem jelenik meg ez az ellentét: jelen volt 1659-ben György beteg ágyánál,²⁶ és később fiai közül is Györgynek nevezett el egyet.

Bánffy Dénes második felesége, Bornemissza Kata is megtapasztalta a félárvaságot és az új házasságból született féltestvéri viszonyt is, amikor anyja,

22 „Ín kigyelmednek édes fiamuram az felől, hogy immár eljűtt az nyár is nem csak az tavasz és kevés költséggel lehozathatnok kigyelmedet látja az én Istenem, hogy oly szívem szerént akarnám az kigyelmednek lejuvetelit, mint szintén magam szültem volna kigyelmedet ez világra, sőt bizonynal írom kigyelmednek, hogy most semmit úgy nem kívánnék ez rossz világon való életembe mint az kigyelmednek közöttünk lételét, mert tudom Isten látja kigyelmedet oly okossággal, hogy meggondolná kigyelmedet, hogy az én üdvözült szerelmes uramnak igaz felesége voltam, az ki kigyelmednek is édesatyja volt.” Kapy Judit levele Bánffy Zsigmondnak, Zentelke, s. a. június 29. MNL OL P 707 – XXXII. – no. 35.

23 Kapy Judit levele Bánffy Zsigmondnak, Zentelke, s. a. június 29. MNL OL P 707 – XXXII. – no. 35.

24 „Az nap küldtem szolgálímat Nagyfalura; mert az mostoha anyánk bosszúságunkra hatalmasul akarta búzánkat elbordalni, melyhez igazság szerént semmi köze nincsen.” *Bánffy*, 1862. 126. p.

25 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 19. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 27. vö. TML: VI. köt. 441. p.

26 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1659. május 14. TML, 1656–1660. Szerk.: Gergely Sámuel. I. köt. Bp., 1905. 399–400. p.

Kendeffy Anna halála után apja, Bornemissza Pál újrահázasodott.²⁷ Apja 1639-ben írt végrendeletében halála esetén az első, Kendeffy Annával kötött házasságából²⁸ született két lányának, Zsuzsánnának és Katának nevelését második feleségére, tehát a mostohaanyára,²⁹ Csókásy Zsuzsánnára hagyta annak újrահázasodásáig.³⁰ A testamentumában a gyermekek gyámjaul pedig a fejedelmet és feleségét, I. Rákóczi Györgyöt és Lorántffy Zsuzsánnát, valamint a társadalmi pozíciójának megfelelő egyéneket jelölt ki.³¹ A három testvér, tehát az apa első (Zsuzsánna és Kata) és második házasságából (Anna) származó gyermekek kapcsolata — saját és a rokonsággal való levelezésük alapján — felnőttként is szoros volt. Bornemissza Pál 1644-ben történt halálakor³² feltehetően a második feleség, Csókásy Zsuzsánna sem élt már, ugyanis a két, valószínűleg 16 év alatti lány, Kata és Anna

-
- 27 Bornemissza Pál levele Teleki Jánosnak, Borosjenő, 1632. december 26. A levélben Bornemissza Pál meghívja Teleki Jánost és családját a menyasszonyával („mátkájával”) történő kézfogására az év aprószentek ünnepét (december 28.) követő, szerdára. MNL OL P 659 Missiles 52. cs. no. 1078. fol. 24.
- 28 Kendeffy Gáspár meghívó levele lányának, Kendeffy Annának és Bornemissza Pálnak az esküvőjére, Óraljaboldogfalva, 1626. május 31. MNL OL X 1249 Beszterce város és kerület levéltára, Missiles 1626/No. 70.
- 29 A mostohaanyával kapcsolatban bővebben lásd: *Horn*, 1996. 69–71. p.
- 30 *Borosjenői Bornemissza Pál végrendelete 1639. September [sic!] 12-ről*. Közl.: Dr. Ötvös Ágoston. In: *Delejtű*, 4. (1861) 28. sz. 230–231. p. (a továbbiakban *Bornemissza*, 1861.) Feltételezhető, hogy az 1639-ben írt és 1641-ben megerősített végrendelet érvényben volt Bornemissza Pál 1644-ben bekövetkezett halálakor is. Bornemissza Pállal ellentétben Bánffy Mihály végrendelete a feleség újrահázasodásának kérdésében jóval engedékenyebb, ő csupán a halálát követő, korai újrահázasodást nem javasolta gyermekei érdekében feleségének.
- 31 „Mindeneknek előtte az én el hagyott árváimnak főtutorul, az én kegyelmes uramat, s kegyelmes asszonyomat hagyom, igen nagy alázatossággal kérvén, hogy legyenek oltalommal nekik. Megemlékeztvén ő Nágok, nem csak mostani méltóságos fejedelemségekben, hanem annak előtte is igaz szívvel való szolgáljak voltam. Ugy tetszik mostani méltóságos állapotjokban is ő Ngát, nem hon heveréssel, hanem continuitással szolgáltam. Ezeknek utánna az én gyermekségemtől fogva való jóakaró uraimat, Kornis Zsigmond uramat, Nagy Pál, Kemény János, Rhédey uramékat, Bethlen Ferenc uramat, Huszár Pál, Péter és Mátyás uramékat, — mivel gyermekeim nem idegenek ő Kegyelmeknek is; — Vér György és Mihály, Körössi István és Veres Ambrus uramékat kérem azon: ha ő keglmeknek derekas dolgokban nem szolgálhattam is, szemek előtt viselvén igaz synceritásomat, legyenek oltalommal szegény elhagyott árváimnak, úgy mint tutorok.” *Bornemissza*, 1861. 230. p.
- 32 *Bánffy*, 1862. 129. p. vö. Haller Gábor naplója, 1629–1644. In: *Erdélyi történelmi adatok*. IV. köt. Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár, 1862. 96. p., valamint Kemény János önéletírása. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szöveggond. és jegyz.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. 259. p. (Magyar remekírók)

a fejedelmi udvarba került,³³ a legidősebb lány, Zsuzsánna pedig már 1643-ban házasságot kötött Kemény Boldizsárral.³⁴

Édesek és mostohák

Bornemissza Kata Bánffy Dénessel kötött házasságát megelőzően kétszer volt férjnél. Először borsai Nagy Pállal,³⁵ majd 1650-ben Bethlen Mihállyal kötött házasságot, akinek ugyancsak ez volt a második házassága.³⁶ Bethlen Mihály és Bornemissza Kata házasságából feltehetőleg több gyermek is született.³⁷ 1659-ben Bánffy Dénes is mint özvegy kötött házasságot az akkor már kétszeresen

-
- 33 I. Rákóczi György fejedelem levele borosjenei Teleki Istvánhoz, Gyulafehérvár, 1645. november 10. *Iványi Béla*: A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára. Szeged, 1931. 255. p. (a továbbiakban *Iványi*, 1931.) Lorántffy Zsuzsanna levele Bethlen Ferencnek, Sárospatak, 1653. május 18. In: Keresdi Bethlen Ferencz levelezése. 1622–1653. (Befejező közlemény). Közl.: Lukinich Imre. In: Magyar Történelmi Tár, (1907) 378. p.
- 34 Bornemissza Pál levele Teleki Jánosnak, Gyulafehérvár, 1643. január 25. MNL OL P 659 Missiles 53. cs. no. 1095. fol. 16. Bornemissza Pál a levélben meghívta Teleki Jánost és családját lányának, Zsuzsánnának győrmonostori Kemény Boldizsárral, 1643. február 17-én Petrelényben tartott házasságkötésére.
- 35 I. Rákóczi György fejedelem levele borosjenei Teleki Istvánhoz, Gyulafehérvár, 1645. november 10. *Iványi*, 1931. 255. p.
- 36 Bethlen Mihály első felesége Sombori Borbála volt. *Lukinich Imre*: A Bethleni gróf Bethlen-család története. Bp., 1927. 50–51. p. (a továbbiakban *Lukinich*, 1927.)
- 37 *Lukinich*, 1927. 50–51. p. Nagy Iván a házasságból négy gyermek (György, Mihály, Judit és Kata) születését feltételezte. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. II. köt. Pest, 1858. 84. p. Bornemissza Kata Bethlen Ferencné Kemény Katának küldött meghívója Bethlen Mihály temetésére, Keresd, 1656. [---] Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Cluj (= ANR Cluj) Fond familial Bethlen din Criș no. 16. fol. 3. Kiadását lásd: Bethlen Mihályné Bornemissza Kata meghívója Bethlen Ferenczné Kemény Katához Bethlen Mihály temetésére. Keresd, 1656. Közl.: Lukinich Imre. In: Genealógiai Füzetek, (1910) 124–125. p. Bethlen Mihály 1656 februárjában bekövetkezett halálakor Bornemissza Kata várandós lehetett, ugyanis 1656. november 4-én Teleki Jánosné Bornemissza Anna fiának, Teleki Mihálynak szóló Borosjenőről írt levelében érdeklődött unokatestvére szülése iránt: „Bethlen Mihályné nénédet írd meg, ha megbetegedett.” TML: I. köt. 11. p. 1656. november 15-én Bornemissza Kata Teleki Mihálynak szóló, Bethlenszentmiklósról kelt levelében már a gyermek keresztelődjével kapcsolatban írt. MNL OL P 659 Missiles 25. cs. no. 705. fol. 6. vö. TML: I. köt. 11–12. p.

özvegy Bornemissza Katával.³⁸ Bánffy Dénesnek és Bornemissza Katának a házasságkötést követő évben, 1660-ban — a levelezés szerint — már három gyermekük volt, ami azt feltételezi, hogy a felek előző házasságaikban született félárva gyermekeiket is hozták az újabb házasságukba. 1660. augusztus 30-án ugyanis így írt Bánffy Dénes Teleki Mihálynak: „Én, édes sógor uram, szegény édes kis fiacskám halála törtévé, kijüttem vala ide Bányára. Tegnap temettém el szegénkét.”³⁹ Három hónappal később, 1660. november 29-én azonban már arról számolt be ugyancsak Teleki Mihálynak, hogy a „nagyobbik” lánya sógor-nőjének, Bornemissza Zsuzsánnának lányával, Annával egy napon halt meg.⁴⁰ A

-
- 38 Bánffy Dénes — Bornemissza Katát megelőző — feleségét még nem sikerült azonosítani, csupán annyi állítható, hogy 1659 augusztusa előtt a bonchidai református templomban temették el. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Huszt, 1661. szeptember 11. MNL OL P 659 Missiles 55. cs. no. 1130. fol. 9–10. Korábban megjelent tanulmányomban még nem rendelkeztem Bánffy Dénes első házasságára vonatkozó információval, így a tanulmányban megjelent családfa is korrigálásra szorul, sőt az 1659-ben Bornemissza Katával kötött, a házastársak korábbi házasságaiból született gyermekek származása is módosul a 2020-ban megjelent cikkhez képest. *Balogh Zsuzsánna*: Özvegység, újraházasodás és testvéri kapcsolatok egy 17. századi erdélyi nemesasszony levelezésében. In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*. Szerk.: Erdélyi Gabriella. Bp., 2020. 227–246. p. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések. Magyar Családtörténetek, Tanulmányok, 5.)
- 39 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Nagybánya, 1660. augusztus 30. MNL OL P 659 Missiles 30. cs. no. 742. fol. 82. vö. TML: I. köt. 555. p. Ehhez lásd még Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Cseke, 1660. augusztus 22. MNL OL P 659 Missiles 25. cs. no. 705. fol. 85. vö. TML: I. köt. 552. p. Bornemissza Kata már augusztus 22-én beszámolt Teleki Mihálynak, László haláláról, és férjének a gyermek halála miatt érzett szomorúságáról, a sajtójáról azonban nem írt. A levél szerint Bornemissza Kata nem volt a gyermek halálakor mellette, s csupán férjétől értesült haláláról, majd utazott az augusztus 29-én tartandó temetésre, Nagybányára. Az apa, Bánffy Dénes is csupán a gyermek halálát követően érkezett a temetés lebonyolítására Nagybányára. Ez alapján kérdésként merülhet fel, kivel és miért volt a gyermek szülei nélkül Nagybányán, illetve az anya levélbeli érzelmének meg nem jelenítése akár utalhat arra is, hogy László nem az ő gyermeke, hanem csupán mostohagyermek volt. Ugyanakkor a Nagybányán tartózkodó kisgyermek dajkánál is lehetett egy olyan időszakban, amikor Nagybánya biztonságos helyként szolgálhatott — a háborús fenyegetettség elől — a gyermek számára.
- 40 „Isten igen ostoroz. Szegény Kemény Boldizsárné asszonyom leánya az én nagyobbik leányommal egy nap meghalának.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Vécse, 1660. november 29. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 26. vö. TML: I. köt. 574. p. Bornemissza Zsuzsánna lányának temetését 1661. február 21-re tűzték ki, azonban Bánffy Dénes „nagyobbik lányának” temetéséről nem írtak a levelezésben, csupán azt említette Teleki Mihály, hogy ekkor Bornemissza Zsuzsánna társaságában Bornemissza Kata is Örményesen tartózkodott. Teleki Mihály levele Veér Juditnak, Örményes, 1661. február 13. TML: II. köt. 26. p. Teleki Mihály Bornemissza Zsuzsánna és Kata kérésére utazhatott Örményesre segédkezni a temetésre hívogató levelek megírásában. „Édes Öcsém uram, bizony igen nagy búsulásban vagyok, mert

házasságuk első évét követően tehát három hónap alatt a házaspár két gyermeke, László és a „nagyobbik” lányuk is meghalt, amelyből az következik, hogy volt egy „kisebbik” lányuk is. A férj azonban csak a fiú, László esetében használta levelében az „édes” jelzőt („édes kis fiacskám”).⁴¹ Így valószínűleg a november végén meghalt „nagyobbik” lánya, és az akkor még életben lévő „kisebbik” lánya Bornemissza Kata előző, Bethlen Mihállyal kötött házasságából születhetett.⁴² Mindenesetre az sem zárható ki, hogy az 1660 novemberében elhunyt lány Bánffy Dénes előző házasságából származott, mivel Teleki Mihály anyja, Teleki Jánosné Bornemissza Anna csupán egy gyerek — feltehetőleg Kemény Anna — halála miatti szomorúságát fejezte ki fiának.⁴³

Gyermekre várva

1660-ban, a házasság első évében a házastársak elvesztettek egy fiúgyermeket, Lászlót és a „nagyobbik lány” is meghalt. 1661 márciusában született egy fiú az apa bécsi követi megbízásának időszaka alatt, aki azonban a szülést követően meghalt. A szülésnél Bornemissza Kata édestestvére Zsuzsánna is jelen volt.⁴⁴ A gyermeket Bornemissza Kata első unokatestvérének, Teleki Jánosné Bornem-

öcsémasszony meg nem jöve, semmit is nem hallok felőle. Én látom, szegény leányomat most is nem temettethetem el ő kegyelmek miatt. Immár holnap s holnapután elvárom, ha megérkeznék, mivel ha elmegyek, egyik felől elmegyek s másik felől ő haza jó, úgy is egy nagy akadály lesz. Ha holnap megjön ő kegyelme, holnapután megírhatnók az temetésre hivatató leveleket, még is eltemettethetnők szegényeket vasárnap. Ha az héten meg nem talál jöni, bizony elmúlik, édes Öcsém uram, az temetés.” Bornemissza Zsuzsánna levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1661. február 10. TML: II. köt. 25. p.

- 41 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Nagybánya, 1660. augusztus 30. MNL OL P 659 Missiles 30. cs. no. 742. fol. 82. vö. TML: I. köt. 555. p.
- 42 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Vécs, 1660. november 29. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 26. vö. TML: I. köt. 574. p. Bornemissza Zsuzsánna levele Teleki Mihálynak, 1660. december 13. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 678. fol. 36. vö. TML: I. köt. 578. p. A levélben Bornemissza Zsuzsánna többesszámban írt a veszteségükről, tehát feltehetőleg édestestvére, Bornemissza Kata gyermeke vagy mostohagyermek halálára is célozhatott amellelt, hogy maga és Bornemissza Kata betegségére is utalt. A két lány valószínűleg járványban halt meg.
- 43 Teleki Jánosné Bornemissza Anna levele Teleki Mihálynak, Sárospatak, 1660. december 26. TML: I. köt. 583. p.
- 44 Bornemissza Zsuzsánna és Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Buza, 1661. március 6. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 678. fol. 10.

issza Annának a fia, Teleki Mihály azonnal el is temettette,⁴⁵ aki — valószínűleg a legközelebbi otthon tartózkodó férfirokonként — átvette a születés után még huzamosabb ideig gyengélkedő Bornemissza Katától a temetéssel járó ügyek intézését. Az apa csupán 1661 áprilisában Bécsben értesült gyermeke haláláról:

„De bizony dolog, nem kevés szomorúságomra esék szegény feleségemnek szerencsétlen és váratlan betegségének híre. Mind-ezeket az én bűneim hozták. Legyen úgy, mint Isten akarta, áldott az ő neve érette, csak őfelsége feleségem halálával ne szomorítson. Noha nagy kívánsággal vártam az én Istenemnek abbéli áldását, de jobb ez mostani időre nézve annak az ártatlan lelkecskének is az ő Istenéhez, honnan jött volt, megtérése. Nagy félelemmel és búsulással vagyok feleségem állapotja felől való biztalanság miatt is. Adjon az jó Isten örvendetes híreket hallanom felőle, kérvén kegyelmed, minden jó alkalmatossággal el se mulassa tudósítani.”⁴⁶

1661-ben Bánffy Dénes, eleget téve Kemény János erdélyi fejedelem utasításának, Bécsbe utazott a fejedelemség követeként.⁴⁷ Megkérte Teleki Mihályt, értesítse Bornemissza Katát bécsi követségéről, amely utalhat a házaselek közötti egyfajta konfliktus meglétére is.⁴⁸ Az apák a gyermekeik születésekor

45 „Bánfi Dienesné asszonyomnak fia lett volt, de megholt, el is temettém.” Teleki Mihály levele Bornemissza Annának, Radnót, 1661. március 17. TML: II. köt. 39. p. Bornemissza Kata még áprilisi leveleiben is arról számolt be rokonának, hogy annyira gyenge és beteg, hogy a járás is nehezére esik. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Mezőörményes, 1661. április 18. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 678. fol. 3–4. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Mezőörményes, 1661. április 30. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 678. fol. 1.

46 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bécs, 1661 április. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 24. vö. TML: II. köt. 55. p.

47 Kemény János követi utasítása Bánffy Dénes számára, s. l., 1661. április. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szöveggond. és jegyz.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. 342–347. p. (Magyar remekírók)

48 „Bécsi utamat cathogorice feleségemnek meg nem írtam, nem bánom elkészítvén elméjét, megjelenti neki. Bizony nekem is igen nehéz, de mit tehetek róla. [...] Értem, bízott uram, az én virgoncságomat és keménségemet feleségem előtt kegyelmed qualificálja. Nem tagadom, ahhoz is keményebb legény nem volnék kegyelmednél, mindazáltal az seb gyógyítására hagytam, azomban még is kímélje magát.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Szászrégen, 1661. január 25. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 17. vö. TML: II. köt. 16. p.

rendszerint feleségük környezetében tartózkodtak.⁴⁹ Mivel Bánffy Dénes nem lehetett gyermeke születésekor felesége mellett, az apai szereppel járó kötelesség elmulasztása okozhatta azt az önvádat, amely gyermeke halálhírére bukkant fel levelében.⁵⁰ A gyermek születése, halála és az anya szülést követő betegsége nem csupán a rokonság (Bánffy Dénes, Teleki Mihály és Bornemissza Anna) levelezésében,⁵¹ hanem másoknál (Bethlen Farkas,⁵² Lázár István⁵³ és Rhédey Ferenc⁵⁴) is megjelent.⁵⁵

Bánffy Dénes egy-másfél hónappal gyermeke születése előtt utazhatott el Bécsbe, és már akkor történhetett valami a szülők között,⁵⁶ később ugyanis Bánffy Dénes magát okolta a gyermek haláláért. A szülés az apát is váratlanul érte. A gyermek feltehetőleg koraszülött volt, esetleg valamilyen komplikáció merülhetett fel a szülés során.⁵⁷ Rhédey Ferenc 1661. március 10-én kelt levelében Bornemissza Kata mindenórás állapotát írta le, és arról tudakozódott, hol szeretné

-
- 49 *Péter Katalin*: A gyermek első tíz esztendeje. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. „adott isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.” Szerk.: Péter Katalin. Bp., 1996. 24. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.)
- 50 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bécs, 1661. április. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 24. vö. TML: II. köt. 55. p.
- 51 „Édes Bátyám uram, az nénemasszony mostani szerencsétlen állapotján szívem szerént búsulok; csak Isten ő kegyelmeket éltesse, még Isten ad mást.” Bornemissza Anna levele Teleki Mihálynak, Ebesfalva, 1661. március 17. TML: II. köt. 40. p.
- 52 „Bizony minemű szomorúsággal értem szegény Bánfi Dénesné asszonyomnak nagy szerencsétlenségét, megírni nem tudom, az Úristen ő kegyelmét gyógyítsa és örvendeztesse meg.” Bethlen Farkas levele Teleki Mihálynak, Segesvár, 1661. március 19. TML: II. köt. 45. p.
- 53 „Az Kegyelmed írásából többi között nem kicsiny szomorúsággal értettem az Bánfi Dienesné asszonyom szerencsétlen állapotját, mind az én jóakaró uramra nézve s mind pedig az asszonyra; mindazáltal kívánok vigasztalást Istentől ő kegyelmének s több-több szomorúságoktól és szerencsétlenségektől is oltalmazza Isten ő kegyelmeket mindkét részről.” Lázár István levele Teleki Mihálynak, Szárhegy, 1661. március 24. TML: II. köt. 51. p.
- 54 „Bánffi Dienesné asszonyom ő kegyelme hol akar megbetegedni? Idejét is circiter érthetvén, asszonyom ő kegyelme akkorra örömet compareálna az ő kegyelme szolgálatjára.” Rhédey Ferenc levele Teleki Mihálynak, Erdőszentgyörgy, 1661. március 10. TML: II. köt. 37. p.
- 55 A gyermek halálához és értelmezéséhez lásd *Jarzebowski*, 2010. 187–213. p.
- 56 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Szászrégen, 1661. január. 25. MNL OL P 659 Missiles 55. cs. no. 1130. fol. 17–18. vö. TML: II. köt. 15–16. p.
- 57 Lásd Bánffy Dénes fent idézett levelét Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bécs, 1661. április. MNL OL P 659 Missiles no. 1130. fol. 24. vö. TML: II. köt. 55. p.

megszülni a gyermeket, mert felesége elmenne a szülés körüli teendőkben segídekezni.⁵⁸

Bornemissza Kata későbbi várandósságai során Bánffy Dénes azonban a szülés körüli időszakban már feleségével volt. A házaspárnak 1663 februárjában született újabb fia. Sógoruk, Szentpáli János aranyosmeggyesi házában, valószínűleg Bornemissza Zsuzsánna férjének társaságában várták a szülést:⁵⁹

„Bánffyné asszonyom még le nem betegedék. Maga is azt mondja, hogy talán crocodilus akar lenni belőle.”⁶⁰ Bornemissza Kata feltehetőleg azért hasonlította a még meg nem született gyermekét egy krokodilhoz, mivel már közelgett a gyermekszülés időpontja vagy számításai szerint az eseménynek már be kellett volna következnie.⁶¹ Ismerhette a korszakban Plinius nyomán elterjedt toposzt, miszerint a krokodil egész élete során növekszik, sosem ér el egy stabil állapotot, így a szülés időpontjának késlekedésében is valószínűleg a gyermek krokodilhoz hasonlatos folyamatos növekedését vélhette felfedezni.⁶² Ekkor feltehetőleg Bánffy György született, akinek keresztelőjét még abban a hónapban, február közepén meg is tartották.⁶³

1672-ben — az ekkor feltehetőleg harmincas-negyvenes évei fordulóján járó — Bornemissza Kata ismét gyermeket várt. A június végére várt gyermekkel

58 Rhédey Ferenc levele Teleki Mihálynak, Erdőszentgyörgy, 1661. március 10. TML: II. köt. 37. p.

59 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1663. január 2. TML: II. köt. 414. p.

60 Szentpáli János levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1663. február 5. MNL OL P 659 Missiles no. 336/4. fol. 6. Teleki Mihály a szülést követően tájékoztatta Bornemissza Kata nővérét, Bornemissza Zsuzsánát unokaöccsének születéséről. „Bánfiné asszonyomnak szép fia van. Kegyelmednek szép fekete urát is jó egészségben láttam, valóban részegeskedik.” Teleki Mihály levele Bornemissza Zsuzsánnának, Kővár, 1663. február. TML: II. köt. 443. p.

61 Január végén a férj, Bánffy Dénes is felesége mindenórás állapotáról számolt be sógorának. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Aranyosmeggyes, 1663. január 24. TML: II. köt. 424. p.

62 A krokodil szimbolikájához lásd *Horn Ildikó: A könnyező krokodil. Jagelló Anna és Báthory István házassága.* [Bp.], 2007. 181–182. p. *Karl A. E. Enenkel: Die antike Vorgeschichte der Verankerung der Naturgeschichte in Politik und Religion: Plinius' Zoologie und der römische Imperialismus With an English Summary.* In: *Zoology in Early Modern Culture. Intersections of Science, Theology, Philology, and Political and Religious Education.* Eds.: Karl A. E. Enenkel – Paul J. Smith. Leiden–Boston, 2014. 26. p. *Spencer J. Weinreich: Thinking with Crocodiles: An Iconic Animal at the Intersection of Early-Modern Religion and Natural Philosophy.* In: *Early Science and Medicine* 20. (2015) 209–240. p.

63 „Én holnap elmegyek innét Medgyesre, az ott levő atyafiakhoz, ez jövő szeredán keresztelvény az Bánfi uram fiát.” Teleki Mihály levele anyjának, Teleki Jánosné Bornemissza Annának, Kővár, 1663. február. TML: II. köt. 446. p.

várandós anya állapotát az apa folyamatos aggodása kísérte. Áprilisban a himlőjárvány miatt a szülés tervezett helyét Bonchidáról Gyaluba tették át a járvány csillapodásáig.⁶⁴ Bánffy Dénes levelei szerint felesége ezt a várandós állapotát is nehezen viselte:

„Az asszonynak az szegény beteg feleségem velem együtt ajánlja engedelmes szolgálatját. Most csak azt forgatja elméjében, Károlyi Lászlóné ennyi üdőtájbán holt meg gyermekégyében.”⁶⁵

A halál gondolata a nehezen viselt várandósság időszakának velejárója lehetett. A szülés közeledtével már maga a férj is felesége és a magzat halála miatti aggodalmának adott hangot sógorának írt levelében: „Feleségem rosszul van. Ha Isten meg nem szán bennünket, féltő, halált, nem gyermeket szül, kirül coram plura; veszedelmes nyavalyája van, látom, igen el is kezdte érnei.”⁶⁶

A várandós Bornemissza Kata aggodalmát tovább fokozhatta, hogy májusban féltestvére Bornemissza Anna fejedelemasszony is, valószínűleg koraszülés következtében elvesztette fiúgyermekét,⁶⁷ valamint még márciusban Teleki Mihály újszülött gyermeke is meghalt.⁶⁸ Bánffy Dénes a következőképpen írt rokonának, jelezve, hogy az apa gyermeke halála feletti bánatát jól ismeri, s osztozik fájdalmában:

64 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Szentmárton, 1672. április 5. TML: VI. köt. 156. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, [1672]. április 10. TML: VI. köt. 168. p.

65 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. április 7. TML: VI. köt. 161. p.

66 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. június 23. TML: VI. köt. 228. p.

67 Székely László levele Teleki Mihálynak, Balázsfalva, 1672. május 8. TML: VI. köt. 199. p.

68 Bánffy Dénes a következőképpen jelenítette meg Teleki Mihálynak írott levelében az új családtag születése feletti örömet: „Nagy örömmel olvastam Kegyelmed levelét. Legyen áldott Istennek szent neve, ki Kegyelmeddel és az asszonnyal ez úttal is kegyelmesen cselekedett. Isten ő kegyelmét gyógyítsa, szerelmes fiacskáját pedig több szerelmes gyermekével együtt az maga dicsőségére és Kegyelmednek s mindnyájunk örömére éltesse és szerencséltesse.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Fogaras, 1672. március 21. TML: VI. köt. 122. p. Lásd ehhez még Teleki Jánosné Bornemissza Anna levelét Teleki Mihálynak, Báld, 1672. március 17. TML: VI. köt. 118. p. A szülést követően a gyermek pár nappal későbbi haláláról a következőképpen értesítette Teleki Mihály rokonát, Bornemissza Katát: „Ma meg írtam vala Kegyelmednek az kisebbik fiacskám állapotját. Isten ez világból most három órákor sok kinjai után kiszólitá. Áldassék Isten neve. Az anyja rosszul kezdett lenni, de úgy hiszem, már nem látván kinját gyermekének, jobban leszén.” Teleki Mihály levele Bornemissza Katának, Kővár, 1672. március 21. TML: VI. köt. 122–123. p.

„Kegyelmed levelét, Uram, vöttem, mostani szomorúságán, bizonytalán írom, megírni nem tudom, mint búsulok és szomorkodom, tudván, miben álljon az atyai indulat; mindazáltal, Uram, szabados az Úr velünk s úgy kell lenni, az mint neki tetszik. Az Úr Isten Kegyelmedet vigasztalja és több szomorúságtól oltalmazza, szívből kívánom.”⁶⁹

Leveleiben többször írt felesége állapotáról, a szülés várható időpontjáról és annak helyszínéről, ahová már júniusban megérkezett felesége nővére, Bornemissza Zsuzsánna is segédkezni.⁷⁰ Június elején a férj értesítette, Teleki Mihályt az anya mindenórás állapotáról: „Feleségem napról napra lassúdik. Isten tudja már, mint lesz. Nem vélem, messze vigye dolgát.”⁷¹ Ezt követően június közepén Teleki Mihály így írt Bánffy Dénesnek:

„Felette kérem Kegyelmedet, ha Isten az asszonyt szerencsésen megszabadítja és megáldja gyermekkel, az keresztelese nálam nélkül meg ne legyen, mert hacsak életben, annyira való egészségben leszek, reá igetek; ha az Istennek más rendelése leszen is, kitől Isten szent fiáért Kegyelmedet oltalmazza, hiszem is Istent, megoltalmazza; ha vagy halva lenne vagy hertelen meghalna is az kiseded, kit Isten ne adjon, hanem örvendeztesse meg Kegyelmedet egészen, szívből kívánom, hirem nélkül ne temettesse el, mert úgy is jelen lenni akarok; de hiszem az én Istenemet, hogy keresztelese, nem temetésre megyek nemsokára Bonczidára.”⁷²

A levelet Teleki Mihály még a szülés megindulása előtt küldte el a leendő gyermek apjának. Az apa leveleiben 1672 június végét követően azonban csupán

69 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Fogaras, 1672. március 26. TML: VI. köt. 126. p.

70 „Szentpáliné asszonyom Gyaluba ment s onnan egy Jegenye nevű falumban fürödni szombaton jű vissza. Talám már itt fog mulatni, míg feleségem dolga elválík, kiből mi leszen, csak Isten tudja, mert én ilyen forma nyavalyát nem láttam.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1672. június 4. TML: VI. köt. 213. p.

71 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. június 9. TML: VI. köt. 218–219. p.

72 Teleki Mihály levele Bánffy Dénesnek, Úzdíszentpéter, 1672. június 12. TML: VI. köt. 223. p.

felesége beteg állapotáról írt.⁷³ Teleki Mihály tehát feltehetőleg a gyermek temetésére, és nem pedig keresztelőjére ment Bonchidára.

Az egyetlenke

Bánffy Dénes és Bornemissza Kata házasságának első évében életben lévő Lászlón és a két lányon kívül még három gyermek születésére (1661, 1663, 1672) van utalás a levelekben, közülük azonban csak az 1663-ban született György érte meg a felnőttkort. A levelezésnek a gyermekekre vonatkozó nagy részében az intenzív apai gondoskodás és az egyetlen élő gyermeke gyakori betegeskedése miatti aggodalom jelenik meg:

„Bánom igen, kegyelmed leveleimet az víz miatt meg nem olvashatta, kiváltképpen írtam vala szegény édes fiacskám betegsége felől, kinek ma kilenc napja oly súlyoson vagyon, hogy csak alig mozgott az lélek benne, azólta egy diónyit nem ött, csak iszik, de az is csak általmegyben benne. Áldott Istennek szent neve, már látzanék életre való fordulása tegnaptúl fogva, de az hurut öli meg. Ha Isten ingyen való kegyelmébül életét megtartja is (melyet szent fiáért cselekedjék), de sok ideig járnai sem kezd, mert az csak olyan ná lött, mint az halálkép, nem bírja egy cseppnyire magát, soha kegyelmed meg sem ismerné. Él az Isten, uram, soha talám egyszer ehhez hasonló búsulás rajtam nem volt, csak az egy lévén, de az anyja miatt is uram, ki is úgy elveszett az bú és éjjeli-nappali nyughatatlanság miatt, hogy csak alig mozog fenn. Félttem igen magát is. Egyszóval az Úrnak nehéz kezei vadnak rajtam édes sógorom, de egyenesen bíztam az ő szent akaratjára magamat.”⁷⁴

73 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. július 16. TML: VI. köt. 238. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1672. július 19. TML: VI. köt. 239. p.

74 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1665. február 24. MNL OL P 659 Missiles 55. cs. no. 1130. fol. 53. vö. TML, 1664–1666. Szerk.: Gergely Sámuel. III. köt. Bp., 1907. 417. p. A gyermek későbbi betegeskedéséhez a teljesség igénye nélkül lásd még Bánffy Dénes levele Apafi Mihálynak, Gyalu, 1669. január 23. Evangélikus Országos Levéltár (= EOL) Radvánszky Béla hagyatéka 15. d. 20. tétel. 1. cs. Úr-asszonyok levelei a XVI–XVII. századból. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Fogaras, 1670. január 14. MNL OL P 659 Missiles 24. cs. no. 702. fol. 86. vö. TML, 1670–1671. Szerk.: Gergely Sámuel. V. köt. Bp., 1910. 20. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Kolozsvár, 1670. október 21. MNL OL P 659 Missiles

Az apa aggódásának hangot adva feleségét a későbbiek során is óva intette egyetlen gyermekük hideg időben való utaztatásától is. 1668 áprilisában hiába küldött a fejedelemasszony, Bornemissza Anna lovakat értük, az anya, Bornemissza Kata — Bánffy Dénes tanácsára — nem kockáztatta egyetlen gyermekük egészségét — különösen, mert György már amúgy is megfázott.⁷⁵ A fiúgyermek betegsége miatti aggodalma Bánffy Dénest több alkalommal is arra készítette, hogy elhalassza utazásait, vagy olyan eset is előfordult, hogy emiatt az országgyűlés megnyitójáról is elkésett, mert nem indult útnak sem fia egészségi állapotának javulásáig, sem pedig családja nélkül.⁷⁶ Ez a szülői attitűd számos esetben megfigyelhető, ugyanis a korszakban nem számított rendkívülinek, ha egy főúr magával vitte családját az országgyűlés színhelyére.⁷⁷ 1673-ban Bánffy Dénes sógorasszonya, Bornemissza Zsuzsánna halálakor sem utazott el feleségével a temetést szervezni, hanem — felesége kérésére — fiukkal maradt Örményesen,

36. cs. no. 789. fol. 35. vö. TML: V. köt. 381. p. Bornemissza Anna levele Bornemissza Katának, Balázsfalva, 1670. november 12. MNL OL P 659 Missiles 36. cs. no. 789. fol. 12. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1670. november 17. MNL OL P 659 Missiles 36. cs. no. 789. fol. 13. vö. TML: V. köt. 407. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Kolozsvár, 1670. november 25. MNL OL P 659 Missiles 36. cs. no. 789. fol. 14. vö. TML: V. köt. 407–408. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1671. március 1. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 10. vö. TML: V. köt. 475. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1671. szeptember 2. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331. fol. 31. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1671. szeptember 3. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331. fol. 30. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, s. l., 1671. szeptember 4. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331. fol. 25.

75 Bánffy Dénes levele Bornemissza Katának, Sebesvár, 1668. április 14. ANR Cluj Fond familial Bánffy 320 no. 968. fol. 2. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1668. április 17. EOL Radvánszky Béla hagyatéka 15. d. 20. tétel. 1. cs. Úr-asszonyok levelei a XVI–XVII. századból.

76 „Az én fiam, uram, igen elnyomorodék, az negyed napi hideg éjjelenként lelvén rettenetes forrósággal és főfájással, úgy elbágyasztotta, jártányi ereje sincs, elhervadt, sőt az sárgaság is látszik rajta, nem ehetik. Most ide Kolozsvárra hoztam az doktorokhoz, ma kimegyek Gyaluban. Ha az Isten nem könyörül szegénkén, én nem tudom, hova leszen, s bizony valamig jobban nem leszen, én sem mehetek le az gyűlésre. Kegyelmedet kérem, ha az miatt gátlódnám, mentsem [...] öngyűlöletét, ha pedig jobban leszek, én sem késem. Kérem kegyelmedet, tudósítson minden dolgokról, had tudjam magamat alkalmaztatni.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Kolozsvár, 1670. november 25. MNL OL P 659 Missiles 36. cs. no. 789. fol. 14. vö. TML: V. köt. 407–408. p. Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1669. január 17. EOL Radvánszky Béla hagyatéka 15. d. 20. tétel. 1. cs. Úr-asszonyok levelei a XVI–XVII. századból.

77 *Péter Katalin: A gyermek első tíz esztendeje. Így fogantak...* In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk.”* Szerk.: Péter Katalin. Bp., 1996. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.) 28. p.

mivel himlőjárvány volt, és nem kockáztatták egyetlen gyermekük életét.⁷⁸ Bánffy Dénes ekkor már egyetlen fia és örököse életének védelme érdekében számos esetben lemondásra kényszerült, így nem lehetett jelen annak a sógornőjének, Bornemissza Zsuzsánnának a halálos ágyánál sem, akinek halála miatti szomorúságát az édesanyja, Kapy Judit halála során érzett bánatához hasonlította.⁷⁹ Bánffy Dénes ekkor arról írt, hogy sosem volt felesége úgy távol, hogy fiukat hosszabb ideig rá bízta volna.⁸⁰ Férj és feleség tehát gyakran voltak együtt, és csupán olyan különleges körülmények kényszerítették az anyát arra, hogy magára hagyja fiát, mint nővérének halála és a helyszínen dülő himlőjárvány.

Bánffy Dénes gyermekével kapcsolatban azonban nem csak betegségeiről írt leveleiben, hanem fia elevegenségéről is. A kétéves Györgyről így írt apja 1665 telén: „Az Gyurica rettenetes fő gyermek, naponként javul, s csintalanodik, sok reá való vigyázás után is nehéz őrizni, gyakran éri aprólékos nyavalya csintalansága miatt.”⁸¹

Bánffy Dénes gondoskodása György oktatása kapcsán is érvényesült. A fiú udvari tanítója valószínűleg (Kézdi)Vásárhelyi Péter volt.⁸² Az apa 1674. évi halálát megelőzően adhatta be a kolozsvári református kollégiumba, Pataky Istvánra — a Bánffy Dénes által korábban támogatott diákra és volt udvari papjára — bízva fiát. Bánffy György taníttatása során nem tudta követni azt a szociális mintát, amit ő tapasztalt, hiszen nem a sárospataki református kollégiumba küldte tanulni fiát, ahol ő és féltestvére, György is tanult, hanem Kolozsvárra, a refor-

78 „Rettenetes dolog közt vagyok. Feleségem siralma, úgy a fiát odavinni a sok himlő közé, Isten kísértés. Hanem sok elmém törődése után az ő tetszéséből is erre vöttem magam. Feleségem reggel megindul és megyen, amint mehet. [...] Én itt maradok az gyerekekkel.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 17. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 29. vö. TML: VI. köt. 440. p. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 19. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 27. vö. TML: VI. köt. 441. p.

79 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 19. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 27. vö. TML: VI. köt. 441. p.

80 „Lelkem uram, Istenért, jó szerencsédért kérlek, sok akadályit győzze meg az én hozzám és feleségemhez való szereteti kegyelmednek és ne hagyja ott magányosan feleségemet, mert neki, ha ily kedves nénje halva nem feküdnék is, elég szomorúsága volna azon, éntülem s fiától távol van. Legyen ott vele és ne hagyja, mert féltem nyavalyátúl. Ha élek, bizony megszolgálom.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1673. március 19. MNL OL P 659 Missiles 35. cs. no. 772. fol. 27. vö. TML: VI. köt. 441. p.

81 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1665. december 9. MNL OL P 659 Missiles 48. cs. no. 1130. fol. 100. vö. TML: III. köt. 535. p.

82 *Herepei János*: A kolozsvári református kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Bp.–Szeged, 1971. 341. p.

mátus kollégiumba. Lorántffy Zsuzsánna és II. Rákóczi György halálát követően ugyanis Báthory Zsófia és fia, Rákóczi Ferenc — felekezetváltásukat követően — megvonták támogatásukat a kollégiumtól. A kollégium tanárai és diákjai előbb Debrecenben, majd később — I. Apafi Mihály fejedelem támogatásával — Gyulafehérváron települtek le.⁸³ Bánffy Dénesnek tehát más, a korábbi sárospataki kollégiumhoz hasonló színvonalú protestáns iskolát kellett választania fia számára. Döntését feltehetőleg befolyásolta féltestvére, Zsigmond jezsuita neveltetése is, amelynek során felekezetet váltott, és belépett a jezsuita rendbe, talán ennek megelőzése érdekében sem küldte fiát Bécsbe tanulni.⁸⁴ Abban, hogy fiát a kolozsvári kollégiumba adta — az oktatás minőségén túl — az is szerepet játszott, hogy Bánffy Dénes ekkor Kolozs vármegye főispánja és Kolozsvár főkapitánya volt, valamint birtokainak jelentős része is a vármegyében feküdt. Így fiát egy esetleges hadi állapot bekövetkeztekor is biztonságban tudhatta, hamar érte tudott küldeni vagy akár menni. Kolozsvár a szülők tartózkodási helyeihez (Bonchida, Örményes, Gyalu) is közel, pár órára volt, így folyamatos ellenőrzés alatt tarthaták a gyermek tanulmányi előmenetelét és egészségi állapotát.

Az apa még írástudatlan vagy írni alig tudó fia üzenetét több alkalommal közvetítette rokonának, Teleki Mihálynak és fiának, Jánosnak, aki egyébként gyakran tartózkodhatott Bánffy Dénes udvarában fia, György játszótársaként.⁸⁵ A gyermekek egyidősek lehetnek, 1675-ben Kolozsváron együtt tanultak Pataky István vezetésével,⁸⁶ és előfordult az is, hogy a két apa egymáshoz hasonlította a gyermekek tanulmányi előmenetelét:

-
- 83 1663-ban még a jezsuitákat is behívták Sárospatakra, aminek fő célja a protestáns népesség katolikus hitre való áttérítése volt. 1671 után a kollégiumi tanároknak és diákoknak el kellett hagyniuk Sárospatakat, miután 1671 októberében a császári-királyi katonai alakulatok elfoglalták, majd a jezsuiták gondozására bízták a kollégium épületét, akik azonban nem költöztek be, hanem bérbe adták azt. *Mészáros István: Oskolák és iskolák. Epizódok tizenhat régi iskolánk történetéből.* Bp., 1988. 134. p. *Dienes Dénes: A Sárospataki Református Kollégium története.* Sárospatak, 2013. 38, 43–45. p.
- 84 Az 1660-as években maga Bánffy Dénes is támogatta a jezsuitáknak a fejedelemségbe való visszatérését. Csáky István levele Rottal Jánosnak, Aranyosmegyes, 1666. január 14. MNL OL P 507 A Nádasdy család nádasdladányi levéltára, Levelezések, Series A. V. 13. d. no. 498. fol. 57–60. vö. Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencsel. Közread.: Barta M. János. Bp., 2017. 95. p. (Lymbus kötetek, 3.)
- 85 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Kalyán, 1671. július 4. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331/41. fol. 44.
- 86 1675 „[...] október 18-án »Jeott ki Colosuarrol az Úrfi Banfi Georgy ur[am] eő Nagauual es Pataki (István professzor) Urekkal.«” *Herepei János: Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez.* (Törédék). Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Bp.–Szeged, 1971. 28. p.

„Gyurkó most nem írhatott az öccsének, mert nem oly promptus, mint Jankó. Szemben jutván, rámára kell őket húzni. Valóban pirulva olvassa György uram is az línea nélkül való írását Jankónak.”⁸⁷

Bánffy György Teleki Mihálynak és fiának, Jánosnak is írt már levelet,⁸⁸ ezért feltételezhető, hogy apjának is írhatott. A két apa — orvosságokon kívül — könyveket és egyéb ajándékokat is küldött egymás gyermekeinek: 1671 februárjában Bánffy elküldte a fia által már nem használt könyveket Jánosnak,⁸⁹ Teleki Mihály is megajándékozta Györgyöt kis lovakkal,⁹⁰ sőt 1674-ben Ali bég től is kapott „apró portékát”, ami úgy tűnik, hogy egyáltalán nem volt szokatlan.⁹¹

Az apa-gyermek viszonyra utalhat, hogy Bánffy György élete végéig megőrizte azt a korábban apja tulajdonában lévő I. Lipótot ábrázoló portrét,⁹² amelyet ő nemcsak fiaira hagyott 1708-ban kelt végrendeletében, hanem — mint a leg-

-
- 87 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Barla, 1671. február 24. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 6. vö. TML: V. köt. 471. p. Ehhez lásd még Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1671. április 12. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331/85. fol. 94. vö. TML: V. köt. 505–506. p.
- 88 „Gyurka is Kegyelmednek és az öccsének János uramnak ajánlja sok szolgálatját. Bonczidárul választ ír az öccsének, de ma examenjek volt s elfáradt.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1672. március 3. TML: VI. köt. 101. p. „Gyurica ajánlja kegyelmednek engedelmes szolgálatját, ma-holnap maga ír kegyelmednek. Isten engedelmeiből, jól kezdett Istennek hála tanulni, s írni is.” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1671. január 31. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 135. vö. TML: V. köt. 446–447. p.
- 89 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1671. február 17. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 79. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Örményes, 1671. február 21. MNL OL P 659 Missiles 21. cs. no. 675. fol. 1. vö. TML: V. köt. 469. p.
- 90 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Bonchida, 1671. június 27. MNL OL P 659 Missiles 14. cs. no. 331/61. fol. 65. Bánffy Dénes levelében megjegyezte, hogy a Bánffy Györgynek Teleki által küldött kisllovakat bánná, ha Teleki fiának, „János uramnak nehézségére volna.”
- 91 „Gyurkónak küldött volt Ali bég holmi apró portékát [...]” Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1674. július 7. MNL OL P 659 Missiles 22. cs. no. 689. fol. 112. vö. TML: VI. köt. 600. p. „Husszain ajándékozódását értem. Küldött az úrnak is, úgy értem Csernel uramtúl; az asszony és Gyurkónak is. Keczelinek is adott egy paripát, aligha nem azt, az kit udvarnál adtanak.” Teleki Mihály levele Béli Pálnak, s. l., 1674. augusztus 1. TML: VI. köt. 609. p. A későbbi II. Apafi Mihály is kapott ajándékot az oszmánoktól, a lengyel királytól, a francia királytól (kockás képjáték), illetve a bécsi udvartól (I. Lipóttól tükrös játékot) is. *Vadászi Erzsébet*: Apafi Mihály tükre. In: *Ars Decorativa*, 13. (1993) 168. p. *Thallóczy Lajos*: I. Apafi Mihály udvara. In: *Századok*, (1878). 518. p.
- 92 Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Fogaras, 1669. április 22. MNL OL P 659 24. cs. no. 702. fol. 20. vö. TML, 1667–1669. Szerk.: Gergely Sámuel. Bp., 1908. IV. köt. 463. p. Az I. Li-

értékesebb apai örökséget — együttesen hagyományozta fiaira és lányaira egy másik, Józsefet ábrázoló gyémántba foglalt képpel együtt, amelyet ő kapott az uralkodótól.⁹³ Ezek a gyémántberakásos képek valószínűleg kis méretű ékszerberakásos miniatűr portrék vagy pedig aranymedálok lehetnek. Az apai örökség tudatos hagyományozását jelentheti az is, hogy az apának sikerült — az általa viselt tisztségekbe — a még nem törvényes korú fiát 1671-ben Doboka vármegye főispáni és a szamosújvári főkapitányi tisztségbe is beiktattatnia.⁹⁴

Bánffy Dénes és Bornemissza Kata rokonságával folytatott levelezésének elemzése rávilágít arra, hogy a gyermek születését várták, tervezték és a rokonsággal együtt gondosan készültek rá. A várandós nőt és a gyermekeket igyekeztek a betegségektől védeni, biztonságos helyre vinni. A szüléskor általában nem csupán a rokonság bizonyos nőtagjai, hanem a születendő gyermek apja is a helyszínen tartózkodott, és a szülést követő teendők intézésében — a rokonsággal együtt — aktívan részt vett. Ennek a praxisnak az elmaradását, a szülést követően a gyermek halálát és feleségének betegségét Bánffy Dénes önvádként jelentette meg levelezésében. A rokonság levelezésében nem csupán a gyermek születésekor kifejezett öröm jelenik meg, hanem azok halála esetén is osztoztak a szülők veszteségében — Isten akarataként értelmezve azt. A gyermek halála nemtől függetlenül nagy veszteséget jelentett a család számára, a gyász során megjelenített

pótot ábrázoló portrét Bánffy Dénes maga kapta az uralkodótól. Levelében megjegyezte, hogy a már meglévő uralkodói képmás mellé szeretett volna egy másikat is, hogy párban legyenek.

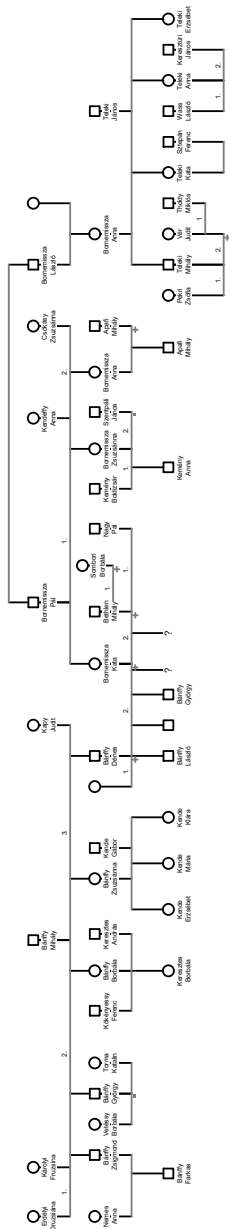
- 93 „Az mi gyermekeimet illeti, az egész familia számára közönségesen hagyom az két császár, Leopold és Joseph gyémántban foglalt képeit [...]” Bánffy György végrendelete (másolat), Nagyszében, 1708. november 13. Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn 1708. Kt. 1015. fol. 256. Ehhez lásd még Bánffy György vejének, Wesselényi István naplójának 19. századi másolatának erre vonatkozó részét: A Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Digitális Gyűjteménye (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, Biblioteca Digitală BCU Cluj), Kéziratok MS 212. 353. p. <http://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/13247> (Letöltés: 2018. december 1.) Kiadását lásd: *Wesselényi István: Sanyarú világ, 1707–1708. Közzétesz.: Demény Lajos – Magyar András. II. köt. Bukarest, 1985. 680. p.* Wesselényi István három uralkodót ábrázoló portréről írt, két „numismáról” és egy „medállról”. *P. Szathmáry Károly: Bánffy György halála. B. Wesselényi István naplója után.* In: *Századok*, 21. (1887) 2. sz. 134. p.
- 94 Ténylegesen azonban ezt a tisztséget csak 1681-et követően töltötte be. *Lázár Miklós: Erdély főispánjai (1540–1711).* Bp., 1889. 26. p. ANR Cluj Fond familial Bánffy 320 no. 1157. fol. 1–2.

érzelmekben nem tettek különbséget a fiúk és lányok között. A gyermeket Isten ajándékának tekintették és haláluk esetén nem jelenítették meg az Istenbe vetett bizalom megrendülését, amely azonban nem jelenti az emlékezés hiányát.⁹⁵ A szülők, Bánffy Dénes és Bornemissza Kata gyermekeik elvesztése vagy betegsége feletti aggodalmukat is megfogalmazták levelezésükben. Ezzel is összefügghet, hogy a szülők és egyetlen életben maradt gyermekük, Bánffy György gyakran tartózkodtak egy helyen, és egy rendkívül intenzív, állandó — közvetve vagy közvetlenül — felügyeletet gyakorló, gondoskodó szülői kép jelenik meg a levelezésben. Ez magyarázható azzal, hogy a szülőknek — annak ellenére, hogy előző házasságaikból is hoztak gyermeket, illetve több közös gyermekük is született — Bánffy Györgyön kívül nem maradt életben gyermekük, és így a fiú esetleges halálával utód nélkül maradtak volna.

95 *Jarzebowski*, 2010. 210–213. p.

Tanulmányok

Bánffy Dénes és Bomeissza Kata egyszerejűített családfája

* A család a 18. században alakult.
* A család a 18. században alakult.